

उजाडलं ! पण सूर्य कोठे आहे?

ना. सी. फडके

रिया पब्लिकेशन्स्, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक
अजब डिस्ट्रिब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गळी, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

उजाडलं ! पण सूर्य कोठे आहे? : ना. सी. फडके

© सुरक्षित

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गळ्याची, कोल्हापूर.
riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गळ्याची, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुख्यपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

जयंत प्रिंटरी

आवृत्ती

२२ ऑक्टोबर, २०१३

किंमत

₹ २००/-

उजाडलं ! पण सूर्य कोठे आहे?

बाहेर उषःकालचा उजेड चोरट्या पावलांनी पसरू लागला होता. चार महिन्यांपूर्वी घरात आलेली इनामदारांची सून उषा हातात रिकामी चरवी घेऊन एका वाकड्या तिकड्या खांबाला टेकून गोठ्यात उभी होती.

चुन्यानं न सांधलेल्या दगडी भिंतीच्या एका कोनाड्यात रॉकेलचं डबडं जळत होतं, त्याचा तांबूस उजेड गोठ्यात पडला होता. गाई-म्हशींच्या बैलांच्या आणि पारड्यांच्या सावल्या हालत होत्या त्यांकडे पाहिलं की वाटत होतं, बाहेरच्या झाडांच्या फांद्याप्रमाणे या सावल्याही हलविण्याचा खेळ वारा करीत होता. एखाद्या जनावरानं मधूनच हासडून मारलेली लाथ, गाई-म्हशींच्या तोंडात भरडला जाणारा कडबा, गुरांच्या गळ्यातल्या घंटा, एका नाठाळ खोंडाच्या मानेला बांधलेलं खालच्या फरशीवर घरंगळणारं लाकडी लोढणं, म्हशीची धार काढणाऱ्या दादूच्या कासंडीत आणि उषाच्या सासूबाई आकासाहेब गाय पिळीत होत्या त्यांच्या छोट्या चरवीत पडणाऱ्या धारा-यांचे आवाज गोठ्यात भरून राहिले होते. शेणामुताचा, कडव्याचा, आणि बाहेरून येणारा पाऊसपाण्यानं भिजलेल्या मातीचा वास सुटला होता. आकासाहेबांची छोटी चरवी भरली की ती घरात न्यायसाठी घेऊन रिकामी चरवी त्यांच्यापुढे करण्याच्या तयारीनं खांबाला किंचित् टेकल्यासारखं करून उषा उभी होती. मधूनच तिला जांभई येत होती, व ती आली की सासूबाईच्या लक्षात येऊ नये म्हणून तिचा आवाज होऊ न देता आपल्या उजव्या पंजानं ती तोंड झाकीत होती. म्हशीच्या आणि गाईच्या धारांचे भांड्यातल्या दुधात पडताना होणारे चळक चळक

असे आवाज ऐकतां ऐकतां तिला मधूनच हळूच झोप येत होती. डोळे न मिटण्याचा ती कसोशीनं प्रयत्न करीत होती. परंतु तिचे डोळे उघडे राहिले तरी तिच्या मनावर नाजूक झापड आल्यासारखं होत होतं, आणि झोपेत स्वप्न पडावं त्याप्रमाणे तिचं मन नंदगढच्या लहानशा टेकडीवरच्या इनामदारांच्या वाढ्यातल्या त्या गोठ्यातून बाहेर पडून दूर तिच्या माहेरी जात होतं.

त्या घरात ती इतक्या लवकर एक दिवसदेखील उठली नव्हती. उन्हं चांगली वर आल्यानंतर आईनं दहादां हाका माराव्या, शेवटी धाकट्या भावानं तिच्या अंगावरचं पांघरूण खस्दिशी ओढून काढावं, तेव्हा कुठे तिनं उठावं, असा तिच्या उठण्याचा समारंभ वाजत गाजत रोज होत असे. स्वयंपाकघरात जाऊन तिनं चर्टईवर मांडी घालावी, तिला पाहताच जबळ येणाऱ्या दोन्ही मांजरांना उचलून एकत्र घटू पोटाशी धरावं, आणि जांभया देत आईला म्हणावं, ‘चहा दे की लवकर.’ तिच्या आईनं म्हणावं, “अग पण न्हाणीघरात जाऊन तोंडबिंड धुशील की नाही?” तिनं म्हणावं, “तोंड मग धुईन, आधी चहा दे बाई.” तिच्या आईनं चहाचा गरम पेला तिच्यापुढे ठेवताना म्हणावं, ‘‘सासरी गेलीस की असा चहा पाहिला आहे तुला?’’

उषा म्हणे, “म्हणूनच माहेरी आहे, तंबर करून घेऊ दे मला ही मिजास. अन् आई, मी ज्याच्याशी लग करीन त्याला सांगेन, मला दुसरं काही नको; पण उठल्याबोर गरम चहाचा पेला पाहिजे.”

तिची आई म्हणे, “लग्नाच्या वेळेस अटी घालायचा हक्क पुरुषांना असतो, बायकांना नसतो, हे विसरू नकोस.”

चहा पिऊ लागल्याचं निमित करून उषा गप्प रहात असे, पण ती आपल्याशी म्हणत असे, इतर पुरुष नसतील ऐकत बायकांच्या अटी; पण मी ज्या कोणावर प्रेम कीन तो माझ्या साच्या अटी मानील. माझे सारे हटू पुरवील, स्वतःच्या हातांनी तयार केलेल्या गरम चहाचा पेला पुढे करीतच तो मला रोज सकाळी म्हणेल, उठा राणीसाहेब.”

गाईच्या आंचलांतून चरवीत पडणाऱ्या धारा अंतरानं पडू लागल्या, तेव्हा त्यांच्या बदललेल्या आवाजानं उषा भानावर आली. आकासाहेबांनी चारी सड आळीपाळीनं ओढून कोरडे केले व वकळून पाहिलं, तेव्हा उषा त्यांच्या हाताची भरलेली चरवी घेण्यासाठी त्यांच्यापुढे तयार होती. गाईच्या अंगाखालून उटून दुधाची चरवी उषाच्या हाती देता देता आकासाहेब म्हणाल्या,

“हे घेऊन जा. दाढूची धार संपली की तो कासंडी घेऊन येईल. म्हशीचं आणि गाईचं दूध वेगवेगळ्या पातेल्यात चुलीवर चढवायचं. कपाटातलं दही घुसळण्यासाठी तपेल्यात नीट काढून ठेव. नीट करशील ना सारं? आता तू पुन्हा इकडे येऊ नकोस. ही शेवटची धार काढून येतेच मी. जा.”

रिकामी चरवी सासूबाईच्या हातात देऊन उषा गोठ्यातून बाहेर पडली, आणि मोठं परसू ओलांडून वाढ्याच्या मुख्य भागाकडे जाऊ लागली. पावसाची सर थांबली होती, पण शेवग्याच्या झाडांनी तिच्या डोक्यावर पाण्याचे थेंब टाकले. डोंगरी वाञ्याची द्वूळूक तिच्या अंगाला क्षणभर बिलगून पुढे गेली. उजव्या डाव्या अंगांना मांडवावर छोटी मोठी घोसाळी आणि काकड्या लोंबत होत्या. धान्याच्या कोठाराच्या कौलारावर भोपळ्यांची गाठोडी मांडून ठेवली होती. मोरीलगतच्या गुलबाशीच्या झाडांवर पांढऱ्या, तांबड्या, केशरी रंगाच्या लांबट कळ्या माजल्या होत्या. ती चार पावलं पुढे गेली. उजव्या हाताच्या वेलावर लगडलेल्या तोंडल्यापैकी एक अगदी लालचुटुक झालेलं तिला अंधुक उजेडात दिसलं. ती क्षणभर थबकली व त्याकडे बघत राहिली... तिचं प्रभाकरशी लग्न होण्यापूर्वी तो तिला एकदा म्हणाला होता, “इतके दिवस बायकांच्या ओठांना पिकलेल्या तोंडल्याची उपमा का देतात मला कळत नसे.” तिनं विचारलं होतं, “ते का? पिकलेलं तोंडलं कधी पाहिलं नाही काय तुम्ही?” तो म्हणाला होता, “कितीदा तरी पाहिलं आहे. आमच्या वाढ्यातल्या मागच्या परसात वेलावर सदा लागलेली असतात. तू कधी आलीस तर दिसतील तुला. आमचा दादा म्हणतो, तोंडली खाऊ नयेत. आयुर्वेदाचा अभिमानी वैद्यराज आहे ना तो? पण आमच्या बाबांना तोंडली फार आवडतात अन् मलाही. तोंडली रगड पाहिली आहेत मी.” तिनं विचारलं होतं, “मग ओठांना दिलेली उपमा का कळत नव्हती?” प्रभाकर हसून म्हणाला होता, “कारण, इतके दिवस तोंडल्यांसारखे ओठ पाहिले नव्हते.” ते ऐकून ती एकदम गप्प झाली होती. तो तिच्याशी प्रथमच असं बोलला होता आणि त्याच्या त्या बोलण्यानं ती थोडी दचकली होती. तिच्या मनात आलं होतं, मी पूर्वी एकदा दुसऱ्यावर प्रेम केलं आहे हे याला कळलं तर याला काय वाटेल? आणि ज्याच्यावर प्रेम केलं त्या जगन्नाथाला अजिबात विसरून याच्याबोर प्रेमाचा संसार मला करता येईल का?”

...आणि नंतर अवघ्या चार महिन्यांनी तिचं प्रभाकरशी लग्न झालं होतं. नंदगढच्या बाबासाहेब इनामदारांची सून म्हणून ती या वाढ्यात आली होती... तिनं हळूच ते लाल तोंडलं खुडून घेतलं, दादांनी त्याचा लहानसा तुकडा काढून तोंडलात धरला, आणि फुटलेल्या तोंडल्यातून वाहणाऱ्या रसाकडे पहाताच ती स्वतःशी हसली...

मागचा सोपा ओलांडून ती सैपाकघरात गेली. चुलीपाशी हात शेकीत बसलेले दादा तिला दिसले. तिची चाहूल लागल्याबरोबर चुलीतलं लाकूड सरसावीत त्यांनी विचारलं, “काय वाहिनी, आणलीस का धार? मी वाटच पाहतो आहें. दे.”

त्यांनी हात पुढे केला. पण उषा म्हणाली, “तुम्हाला प्यायसाठीं सासूबाई घेऊन येताहेत दूध. हे पातेल्यांत ओतायला सांगितलंय त्यांनी मला.”

“माहीत आहे ग मोठी आज्ञाधारक सून आहेस ती.” असं म्हणत दादांनी तिच्या हातची चरवी काढून घेतली. “मागून आई आणील ते काय आणि हे काय, दोन्ही गाईर्चीं दुधचं ना? अन् खाते आहेस काय तूं उषा?”

तिनं उजव्या हातातल्या तोंडल्याचा तुकडा त्यांना दाखविला.

“काय तोंडलं? टाकून दे पाहू आधी. तुझ्यासारख्या मुलीला अगदीच वाईट बघ.”

“माझ्यासारख्या म्हणजे”

“सांगितलं असतं, पण रागावशील. नाही रागवायची. सांगा.”

“अग, तोंडली खाल्ली की मुलं होत नाहीत.”

“इश्श!” असं म्हणून उषा दूर झाली. “होतात! बघाल तुम्ही!” असं म्हणावंसं तिला वाटलं. पण ती लाजून गप्प राहिली.

दादा हसले. ते म्हणाले, “प्रभाकर आज येणार आहे ना ग?”

कपाटातलं दही काढीत उषा म्हणाली, “हं”

“तुझी खात्री नसल्यासारखं हं करते आहेस.”

“हो, कदाचित् आज यायचेही नाहीत. साच्या सामानाची यादी आटपायला हवी ना?”

“काय काय आणणार आहे?” चुलीपुढे बसत दादांनी विचारलं.

“मिठाई, तोरणं, राष्ट्रध्वज, पताका, शिवाय जमलं तर आपल्या चावडीवर आणि देवळावर परवाच्या दिवशी विजेची रोषणाई करायची म्हणाले आहेत. त्यासाठी

मुद्दाम छोटासा डायनामो आणि दिवे घेऊन येणारा एखादा कंत्राटदार शहरात मिळतो का पाहणार आहेत.”

तापलेले हात आपल्या पीळदार दंडावर आणि पोटच्यांवर चोळीत दादांनी विचारलं, “कशासाठी व्हायची आहे एवढी धांदल?

“म्हणजे काय भाऊजी? तुम्हाला माहीत नाही? आपल्या देशाचं स्वातंत्र्य पंथरा ऑगस्टला जाहीर व्हायचं आहे ना? देशाच्या साच्या कानाकोपच्यातून लोक उत्सव करणार आहेत.”

“असं का? देश स्वतंत्र झाला म्हणतेस? स्वराज्य मिळालं? मला माहीतच नव्हता!”

दादा कोणत्या अर्थानं हे सारं बोलत होते ते उषाला कळत होतं. त्यांची मतं तिला माहीत होती. प्रभाकरच्या कँग्रेसनिषेबद्दल त्याची ते नेहमी कशी थड्हा करीत व दोघां भावांचे वाद घरात वरचेवर कसे होते ते तिला माहीत झालं होतं. हे वाद बहुदा जेवणाच्या पंक्तीत होत, व त्या वेळेस ती वाढण्याच्या कामात गुंतलेली असल्यामुळे, आणि तिच्या सासूबाई जवळच असल्यामुळे तिला त्यात भाग घेता येत नसे. पण कधी ती एकटी एकीकडे सापडली, की दादा तिची कँग्रेसवाल्याची बायको म्हणून चेष्टा करीत; व अशा वेळी त्यांना गमतीचं उलट उत्तर देताना तिला भीती वाटत नसे. कारण थोरला दीर, नामांकित वैद्य, या नात्यांनी त्यांचा आदर ठेवला पाहिजे हे जरी ती जाणून होती, तरी ते शरीरानं जसे तालीमबाज आणि धिप्पाड होते तसेच मनानं विनोदप्रिय आणि खेळकर होते हे तिला माहीत झालं होतं. प्रभाकरशी लग्न करण्याचं ठरविण्याच्या वेळी तिला भीती वाटली होती, की सासू, सासारा, दीर अशा सामायिक कुटुंबात-आणि तेसुद्धा एका इनामदारांच्या कुटुंबात- साच्यांशी नीट वागणं आपल्याला कसं काय जमेल कुणास ठाऊक. पण इथे नंदगढला आल्यावर तिच्या या भीतीवर पहिला उतारा दादांनी दिला होता. ते चांगले चाळीशीच्या घरात होते. ती अवधी तेवीस वर्षांची होती. पण त्यांची तिची मैत्री चटकन् जमली होती. आजूबाजूला कोणी वडीलधारी माणूस नाही असं पाहून ते जशी तिची थड्हा करी त्याप्रमाणेच तिनं त्यांची केलेलीही त्यांना आवडे. त्यामुळे त्यांचं आत्ताचं खवचट बोलणं ऐकून ती म्हणाली,

“तुम्हाला कशाला माहिती असेला भाऊजी? तुम्ही डोळ्यांवर पटट्या चढविल्या आहेत, तेव्हा चांगलं स्वातंत्र्य उजाडलं तरी तुम्हाला दिसायचं नाही.”

जाळापुढे दोन्ही हात पसरून धरून हसत दादा म्हणाले, “अग, तुम्ही उजाडलं म्हणता, पण सूर्य कुठं आहे?”

“तुम्हाला नाही दिसणार!”

“तसं नाही. तुम्हाला दिसतोय तो सूर्य नाही. भ्रम झालाय तुम्हा लोकांना सूर्य म्हणून. अखंड हिंदुस्थानची छकलं उडाली, मुसलमान पाकिस्तान घेऊन बसले, आणखी आनंदोत्सव कसला करता डोंबलाचा? या असल्या स्वातंत्र्यातून चांगल्या गोष्टी निर्माण व्हायच्या नाहीत. असं बघ....”

उषा म्हणाली, “हे पहा भाऊजी, तुम्हाला आपलं नेहमीचं व्याख्यान द्यायची लहर असली तर हे घरी परत आलें, की त्यांच्यापुढे होऊन जाऊ द्या. मी साधीसुधी इनामदारांची सून. मला राजकारणातलं काय कळतंय?”

“साधीसुधी काय? चांगली बी. ए. पास झाली आहेस की.”

“ती आपली नोकरी करण्यापुरती हो.”

“म्हणजे काय? उषा, तू नोकरी करीत होतीस? प्रभाकर कधी बोलला नाही माझ्याजवळ. कुठं करीत होतीस नोकरी? मास्तरीण होतीस कीं कारकून होतीस. सांग तरी.”

पण तितक्यात आकासाहेब सैपाकघरात आल्या. आणि दीर-भावजयीचं संभाषण बंद झालं. थोड्या वेळानं दादा उठूनही गेले. सकाळ झाली, की पुढच्या ओसरीच्या डाव्या बाजूस एका पाख्याखांली असलेल्या त्यांच्या औषधी कारखान्यात काढ्याचं सामान कुटायसाठी आणि चूर्ण खयायसाठी मोलकरीण येऊ लागत, आणि त्या येण्याच्या आत स्नानबीन आटोपून दादांची स्वारी तयार होऊन तिथं जाऊन बसत असे.

आकासाहेबांनी दूध पातेल्यात ओतलं, दही घुसळण्यासाठीं उंच रविभोवतालची दोरी वेढे घालून तयार केली, व तिची टोक हातात धरीत त्या उषाला म्हणाल्या, “तुझा चहा टाकलास का? टाक ना. मलाही थोडा टाक. तुझ्या नादानं अलीकडे मीसुद्धा घ्यायला लागले बघ. मात्र माझ्या चहात थोडी सुंठ टाक हं.”

उषानं वयलावर एका लहानशा पातेलीत आधण ठेवलं आणि धाकट्या कपाटातून ती चहासाखेरे डेबे काढू लागली. ताक घुसळतां घुसळतां आकासाहेबांनी तिला विचारलं, “दादा तुला कसल्या नोकरीचं विचारीत होता?”

“माझ्या नोकरीचं नव्हे, माझ्या एका मैत्रिणीच्या.”

तिच्या सासूबाई एवढ्यावर गप्प झाल्या तेव्हा उषाला बरं वाटलं. आपल्या नोकरीचा विषय इकडे सासरी तिनं कधी कुणजवळ काढला नव्हता. आता दादांशी बोलताना तिच्या तोंडून नोकरीचा उल्लेख गेल्याबरोबर तिनं आपली जीभ चावली होती. नोकरी केल्याबद्दल तिला लाज वाटली होती म्हणून नव्हे; पण या घरातलं तिचं विवाहित आयुष्य, आणि प्रभाकरची भेट होण्याच्या आधी तिनं नोकरीत घालविलेले दिवस हे दोन भिन्न विषय होते म्हणून. एकाचा दुसऱ्याला संपर्क व्हावा अशी तिची इच्छा नव्हती. तिनं ती नोकरी कां पत्करली होती, आणि पुढे काय काय घडलं होतं या सान्या गोष्टी जणू तिच्या निराळ्या आयुष्यांतल्या होत्या.... केवळ जगन्नाथाचा सहवास मिळावा यासाठी ती मुंबईस गेली होती... तिचा तो हेतू साध्य झालाही होता... पण तो पूर्ण होतो न होतो तोच दैवाचं चक्कर भलत्याच दिशेन फिरलं होतं...

उषा चुलीपुढच्या पाटावर बसली होती. तिनं चहाची पूड काढून एका एका बशीत ठेवली होती. त्या पुडीवर ती आपल्या बोटाच्या टोकानं वर्तुळ काढीत होती. तपेल्यात घुसळल्या जाणाऱ्या दद्याचा आवाज होत होता. बाहेर परसात पक्ष्यांची किलबिल वाढली होती. गोठ्यातल्या गुरांचं हंबरणं मधूनच ऐकू येत होतं. न्हाणीघरात मोलकरीनं उपसून दिलेलं पाणी डोक्यावर घेताना ‘हर गंगे’ अशी ललकारी दादा मारीत होते... पण या सान्या गोष्टी दूर कुठे तरी घडत आहेत असं उषाला वाटत होतं. तिच्या अंतःचक्षूपुढे निराळ्याच गोष्टी उभ्या राहात होत्या....

जगन्नाथाची व तिची पहिल्यांदा ओळख झाली तेव्हा बेचाळीसच्या चळवळीत तुरुंगात गेलेल्या इतर लोकांबरोबर तो नुकताच सुटून आला होता. देश अजून स्वतंत्र झाला नव्हता. पण महायुद्ध संपलं होतं. मध्यवर्ती आणि प्रांतिक कायदे मंडळाच्या नव्या निवडणुका झाल्या होत्या. इतर प्रांताबरोबर मुंबई प्रांताचाही कारभार कांग्रेसच्या मंत्रिमंडळाकडे आला होता. अजूनही कांग्रेस आणि मुस्लिम लीग यांच्यात समझोता झाला नव्हता. उलट जिनांचा पाकिस्तानाबद्दल हट्ट वाढतच चालला होता. बेचाळीसच्या धामधुमीत ज्यांनी घातापाताची कृत्ये केली त्यांच्याविषयी दोन भिन्न मतं निर्माण झाली होती. त्यांच्या साहसी कृत्यामुळेच हिंदुस्थानातील लोकांच्या संमतीवाचून राज्यकारभार चालविणं अशक्य आहे ही गोष्ट इंग्रजसरकारच्या मनावर